

ПАНПСИХІЗМ: PRO ET CONTRA

Панпсихізм – дуже цікава гіпотеза щодо розуміння ролі свідомості у світі. Аргументи на користь і проти панпсихізму, розглянуті у цій статті, не дають підстав для остаточного висновку щодо його прийняття чи відхилення.

Ключові слова: панпсихізм, панекспірієнталізм, емерджентизм, свідомість, аргумент.

Однією з нерозв'язаних, але від того не менш цікавих проблем, пов'язаних зі свідомістю є проблема її походження. У філософії свідомості існує безліч гіпотез про природу свідомості, але всі вони можуть бути зведеними до двох: це панпсихізм та емерджентизм. Панпсихізм стверджує споконвічну усеприсутність ментального начала в світі, емерджентизм же доводить, що свідомість виникає у деяких об'єктів, що знаходяться на високому рівні організації не внаслідок складання деяких їхніх властивостей, а спонтанно, причому ця емерджентна якість принципово не може бути редукована до характеристик нижчого рівня.

На перший погляд емерджентна гіпотеза виглядає більш від панпсихічної подібною до наукової хоча б тому, що загальновідомими є емерджентні гіпотези виникнення життя чи всесвіту. Відповідно, вона легше сприймається на рівні здорового глузду. Натомість панпсихічна, навпаки, видається обскурантистською, подібною до антропоцентричних уявлень міфологічної свідомості. Але то тільки на перший погляд. Побіжний перегляд праць видатних фізиків (Е. Маха, В. Паулі, Ю. Вігнера, В. Гейзенберга, Е. Шрödінгера, Х. Еверетта, А. Госвами, М. Менського) за останні 100 років засвідчує іншу тенденцію: наука від уявлень про епіфеноменальний характер свідомості рухається у бік надання їй усе більшого значення, аж до утвердження панпсихічної картини світу.

Проте у середовищі філософів визнати себе панпсихістом і раніше, і тепер мало хто наважується. Здебільшого прийняття чи неприйняття панпсихізму залежить від онтологічної позиції, яку захищає автор, тому всі спроби

знайти аргументи на його користь інспіровані наслідками, що необхідно впливають з таких установок, наприклад, у нейтральному монізмі. При цьому слід зазначити, що в принципі панпсихізм не суперечить жодній з них, окрім фізикалістської. Хоча навіть первинна фізикалістська установка може привести до панпсихізму у випадку, коли автор прагне зберегти за свідомістю каузальну роль, як це відбувається, наприклад, з натуралістичним дуалізмом Д. Чалмерса, ліберальним натуралізмом Г. Розенберга, матеріалістичним монізмом Г. Стросона.

В західній філософії окремих досліджень, присвячених панпсихізму, не дуже багато, здійснюються вони здебільшого в англomовному філософському дискурсі. Це ґрунтовні праці Д. Скрибни, статті В. Сігера, С. Коулмена, Т. Нагеля, Г. Стросона, в яких в основному викладено його історію, мотивацію для прийняття, деякі аргументи та власну, назагал обережну, прихильність до цієї гіпотези. На пострадянському ж просторі їх ще менше: стаття новосибірського філософа Д. Вінника, в якій він, захищаючи емерджентну гіпотезу генези свідомості, коротко зупиняється на історії панпсихізму та робота Ю. Чередніченка, в якій викладено результати експерименту, що, на думку автора, можуть бути аргументом для панпсихістського уявлення про дійсність.

Таким чином, врахування тенденцій « нової » фізики, посилення інтересу до проблеми свідомості, поява нових матеріалістичного штибу онтологій з панпсихістськими наслідками, відсутність в Україні досліджень панпсихізму вимагає уважніше розглянути й проаналізувати аргументи на його користь та проти нього, що і є **метою** даної статті.

Історично першим аргументом за панпсихізм є аргумент, що його швидше можна кваліфікувати не так за панпсихізм, як проти емерджентизму. Його формулювання належить Парменіду і виглядає приблизно так. Органи чуття свідчать про те, що все виникає й зникає. Спробуймо помислити виникнення. Припустимо, щось виникло, позначимо його умовно як А. З нізвідки воно виникнути не могло. Значить, з'явилося з чогось іншого. Позначимо інше літерою В. А це означає, що А уже містилося в В, тобто, що у В було якесь не В, звідти В було і не було В, що не вірогідно. Спроба помислити виникнення призводить до протиріччя, значить, виникнення немислиме, отже неможливе.

Таку ж логіку застосовує Г. Стросон: якщо припустити, що Y виникає з X , то Y мусить бути залежним від X , таким чином, що всі особливості Y повинні міститися у X . Виникнення, що не відповідає даному стандарту, не має сенсу. У випадку свідомості, жодні її характеристики не можна знайти у матерії мозку, а це означає, що свідомість не може виникати з мозку, якщо матерія мозку не містить деякого феноменального аспекту. Таким чином фундаментальні частини мозку мусять бути свідомими. Принаймні мікрофізичні властивості мозку мусять бути засновані на суб'єктивному досвіді, але якщо стверджувати, що тільки мікрофізика мозку містить суб'єктивне ментальне, то це призводить до радикального й довільного поділу елементарного на досвідне і недосвідне. За такого результату, панпсихізм виглядає більш раціональним твердженням, а емерджентизм більше подібний до магії [11].

Це доведення, як можна помітити, спирається на можливість чи неможливість помислення, а отже, розуміння виникнення. Це сильний аргумент для раціоналіста, який підтверджується безліччю конкретних емпіричних даних. Та для прихильників радикального емерджентизму неможливість когерентних мисленнєвих процедур щодо виникнення не аргумент, вони в принципі заперечують можливість такого розуміння. Так, С. Александер, фундатор емерджентної гіпотези свідомості, вважає, що ми повинні прийняти виникнення свідомості з мозку емерджентним чином «з природним пієтетом як чистий грубий факт» [3].

І ще один аспект: прийняття цього аргументу про неможливість виникнення свідомості визначає її фундаментальність, але фундаментальність не те саме, що усеприсутність, таким чином, виявляється, що аргумент на користь панпсихізму не зовсім на його користь, він швидше доводить значимість свідомості, її неепіфеноменальний характер.

Інший аргумент на користь панпсихізму – це т.зв. «аргумент внутрішньої природи», що завдячує своєю появою інтуїції Б.Рассела. За твердженням Рассела, наші знання фізичних явищ обмежені лише зовнішніми властивостями, що виявляються у відношеннях між фізичними явищами, а конструктивним для онтологічних побудов є внутрішні властивості, про які ми можемо сказати лише те, що є нашим власним суб'єктивним досвідом: «Стосовно світу в ці-

лому, й фізичного й ментального, все, що ми знаємо про його внутрішні особливості, отримано з ментального боку» [6, р. 402], «Ми нічого не знаємо про внутрішні властивості фізичних явищ, крім тих випадків, коли вони – ментальні явища, які ми безпосередньо відчуваємо» [5, р. 153]. І як наслідок, іманентна природа фізичного ментальна. Тобто, свідомість фундаментальна характеристика матерії, значить, як стверджує Г. Стросон, обіймає весь фізичний світ, адже, наполягає філософ, найбільше відповідатиме принципу економії мислення думка про усеприсутність фундаментальної характеристики фізичного за відсутності будь-якої причини відмовити хоч якимсь фізичним об'єктам у ній. Тут, на мій погляд, є певна проблема. Навіть якщо все, що ми знаємо про внутрішні властивості, ми отримуємо зі свідомості, то немає суворості необхідності стверджувати, що внутрішнє і є свідомістю. Звісно, так може бути, але не обов'язково, що так і є.

Д. Чалмерс висловлюється дещо обережніше, хоч йому й імпонує раселівський інсайт. Він пропонує вдосконалити його, визнавши конститутивними для фізичних та інформаційних (за його власною гіпотезою, сутністю світу виступає чиста інформація, чийми двома аспектами є фізичне і ментальне) не феноменальні, а протофеноменальні властивості, причому вони як такі ще не передбачають свідомості, вона виникає внаслідок складного процесу взаємодії між ними, тому результатом його онтології стає панпротопсихізм. Труднощі з проясненням механізму взаємодії між протофеноменальними властивостями, внаслідок яких виникає суб'єктивний досвід, роблять вразливою і позицію Чалмерса.

Поглиблення даного аргументу можна побачити у натуралістичній концепції Г. Розенберга. Він пропонує (я викладаю дещо спрощено) таку модель світу, за якої вона є системою концентричних кіл. Ці кола – щось на зразок рівнів організації, постульованих редуційними фізикалістами. Фізика у цій моделі – найбільше коло (найнижчий рівень), всередині неї хімічне коло, далі біологічне, психологічне, соціальне, економічне. Об'єкти кожного кола належать одночасно і до власного, і до нижчого. Наприклад, в економіці є товари і послуги, товари і послуги – це речі, якими обмінюються виробники і споживачі. Хто такі виробники і споживачі? Це люди, що обіймають певне положення у системі обміну товарами та послугами. Люди у свою чергу – це біологічні організми і т.д. Тобто «у кожному випадку теоретична система понять

існує з опосередкованою чи безпосередньою залежністю від іншої» [7, р. 235]. Далі Розенберг проводить дистинкцію між внутрішніми (сутнісними) й зовнішніми властивостями в межах кожної з систем так, що зовнішні для об'єктів однієї системи властивості виступають внутрішніми у іншій. Наприклад, у межах економіки психологічні властивості є зовнішніми, у межах психології внутрішніми, біологічні властивості (інстинкти виживання) є зовнішніми щодо психології і внутрішніми для біології. Так само з властивостями біології і хімії, від якої ми зрештою досягаємо фізики, де робимо висновок, що іманентні властивості фізичних об'єктів нам не відомі. Але онтологія чітко вимагає таких властивостей. Тому Розенберг здійснює расселівський хід: лише феноменальна природа є абсолютно внутрішньою, незалежною від усіх інших об'єктів. Тому саме до них ми змушені звернутися, з'ясовуючи сутнісну природу елементарних часток. «У нас просто немає іншої альтернативи», – стверджує Г. Розенберг. Значить, якщо панпсихізму не уникнути, треба з'ясувати, якими є підстави для його прийняття, що Розенберг і робить, обираючи, правда, для його означення більш м'який термін «панекспірієнталізм». Згідно з панекспірієнталізмом Розенберга, досвід існує всюди в природі, але досвід не завжди когнітивний. Зрозуміло, що внаслідок власної людської природи наш досвід завжди когнітивний, але саме поняття досвіду відкрите для включення в нього й чужого нам некогнітивного аспекту. Ми мусимо припустити, що деякі системи мають досвід іншого якісного характеру, який ми не можемо уявити, а найкращим терміном на його позначення може бути термін «прото-свідомість» – стан чистого досвіду [7, р. 94]. Але чому ми мусимо постулювати існування досвіду іншого якісного характеру, ніж наш? Виключно за аналогією: приватність кожної індивідуальної свідомості змушує нас до терпимості (ми ж не заперечуємо, скажімо, явища синестезії, не зовсім традиційного досвіду, про який повідомляють інші люди).

Як на мене, ця аргументація не надто переконує, оскільки у кінцевому висліді апелює до інтроспекції, відтак швидше нагадує антропоморфний міфологічний анімізм, ніж раціональне доведення.

С. Коулмен теж прихильник панекспірієнталізму і звертається у своєму аргументі до ідеї Рассела, хоча і не вважає її істинною апріорі. Він стверджує [4], що детальне дослідження поняття внутрішньо сутнісних властивостей до-

водить, що воно тотожне поняттю властивостей, заснованих на досвіді, сама ідея абсолютно внутрішнього або абсолютно якісного (що одне й те саме) є ідеєю якісно-досвідного. Маневруючи між наївним реалізмом та беркліанством й корелюючи розуміння свідомості Т. Нагелем (це, що стало вже класичним, визначення формулюється так: бути свідомим об'єктом означає знати, до чого це подібно бути цим об'єктом) з визначенням якісних характеристик об'єктів (міркуючи про які ми опиняємося перед запитанням: до чого це подібно?), Коулмен, на його думку, досягає строго метафізичного результату: властивості свідомості розміщено у світі на рівні мікрочасток. Відтак, пропонує формалізовану версію власного аргументу за панпсихізм:

Посилання 1. Мікрофізичні частки мають абсолютно внутрішню якісну природу.

Посилання 2. Абсолютно внутрішні якості ґрунтуються на досвіді.

Значить: Мікрофізичні частки ґрунтуються на досвіді. Панпсихізм істинний.

Позиція Коулмена теж проблематична. Кожне з посилань строго не доведене, хоч він і намагається аргументувати їх, апелюючи до мисленневих експериментів та особливостей слововжитку, які, на мій погляд, є слабкою доказовою базою, а це означає, що його висновок теж не необхідний, а лише ймовірний.

Значне посилення філософській аргументації «за» дає квантова фізика, принаймні деякі її інтерпретації, і це пов'язано з проблемою квантового вимірювання. У дуже приблизному вигляді проблема вимірювання виглядає так: при взаємодії квантової системи з вимірювальним приладом квантова система припиняє відповідати закону квантової еволюції, описуваному рівнянням Шрьодінгера (лінійне рівняння хвильової функції), натомість змінюється стрибкоподібно без звичайного локального переходу. Цей стрибок називають редукцією або колапсом хвильової функції, внаслідок якої хвиля стає корпускулою. Математик Джон фон Нейман першим висловив припущення, що колапс хвильової функції спричинено свідомістю, таким чином гіпотеза про те, що свідомість спостерігача втручається у результат вимірювання, посіла значне місце у обговореннях квантовомеханічних парадоксів, пов'язаних з вимірюванням, і навіть більше – надії на розв'язання цих парадоксів поклалися на включення свідомості спостерігача безпосередньо до опису вимірювання. Для

розуміння онтологічного статусу свідомості це означає: ідеальний суб'єкт (свідомість спостерігача) визначає властивості матеріального об'єкту (причому на мікрорівні), тобто свідомість присутня в світі на мікрорівні, що по суті призводить до панпсихізму.

Звісно, це дуже приблизна інтерпретація дилетанта у сфері фізики, але більш ґрунтовна кореляція філософських побудов щодо свідомості з пошуками фізиків може, на мій погляд, бути корисною як для філософії, так і для фізики.

Щодо аргументів проти панпсихізму, то деякі з них уже наводилися вище. Головним чином, це проблема пояснення, як протосвідомість або протофеноменальне перетворюється на свідомість. Логічно припустити, що існує певний комбінаторний принцип, об'єднуючись за яким, найпростіші ментальні властивості утворюють ціле, що й змістовно і функціонально більше від своїх складових. Але в такому разі ніщо не заважає кваліфікувати це як виникнення, чого панпсихізм дозволити собі не може.

Значно слабшим щодо панпсихізму виглядає аргумент (дуже сильний проти дуалізму) про каузальну замкненість фізичного світу. Гіпотеза про каузальну замкненість фізичного світу базується на законі збереження енергії, згідно з яким енергія матеріального всесвіту залишається постійною. Зрозуміло, що постулювання духовної субстанції за таких умов виглядає надлишковим. Але якщо матерія має внутрішні ментальні властивості, конструктивні для диспозиційних, то жодного порушення закону збереження енергії не виникає.

Існує ще один аргумент проти панпсихізму, який, на мій погляд, можна вилучити з наукового обговорення. Він стверджує, що панпсихізм суперечить здоровому глузду, адже говорити, що електрон, чайник або стіл мають свідомість – це досить дивно, оскільки наш щоденний досвід взаємодії зі столом або чайником не дає підстав підозрювати у них наявність свідомості. В принципі панпсихіст міг би тут скористатися аргументами Розенберга, наведеними вище, мені ж здається, що здоровий глузд – просто слабкий аргумент, адже величезна кількість нині визнаних наукових теорій виглядали у момент своєї появи такими, що суперечать здоровому глузду, і якби людство орієнтувалося у своїх пошуках лише на нього, то міцно й надійно застрягло б у догматичних тенетах.

Висновки, які можна зробити на основі аналізу аргументації за і проти панпсихізму, не дають поки що підстав для беззастережного його прийняття чи відхилення, але це не означає, що ми не можемо думати в цьому напрямку. І навіть якщо зараз панпсихізм – просто метафізична доктрина без відчутних емпіричних наслідків, не виключено, що з розвитком досліджень квантового-механічного вимірювання ситуація зміниться.

Список використаних джерел

1. Винник Д. В. Эмерджентизм versus панпсихизм в материалистической теории сознания / Д. В. Винник // Философия науки. – 2009. – № 3(42). – С. 125–139.
2. Чередниченко Ю. Н. Относительность градаций живого вещества и новые данные в пользу теории панпсихизма / Ю. Н. Чередниченко. – Парапсихология и психофизика. – 1999. – № 2. – С. 13–17.
3. Alexander S. Space, time, and deity. / S. Alexander. – L. : Macmillan, 1920. – V. 1. – P. 46–47.
4. Coleman S. Mind under matter /Sam Coleman // Mindthat Abides: Panpsychism in the New Millennium; [ed. D. Skrbina]. – Amsterdam: Benjamins, 2009. – P. 89–109.
5. Russell B. The Autobiography of Bertrand Russell : 3v. / Bertrand Russell. – V.2: 1914–1944.– London: Allen andUnwin,1968. – 221 p.
6. Russell B. The analysis of matter / Bertrand Russell. – New York : Dover, 1959. – 414 p.
7. Rosenberg G. A place for consciousness: Probing the deep structure of the natural world / Gregg Rosenberg. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2004. – 325 p. – (Philosophy of mind series).
8. Seager W. Consciousness, information, and panpsychism / W. Seager // Journal of Consciousness Studies. – 1995. – № 2. – P. 272–288.
9. Skrbina D. Panpsychism in the West / D. Skrbina. – Cambridge, MA: MIT Press, 2005. – 326 p.
10. Strawson G. Realistic monism: Why physicalism entails panpsychism / Galen Strawson / Consciousness and its place in nature ; [ed. A. Freeman]. – Imprint Academic, 2006. – P. 3–31.

Дроздова Т. А. Панпсихизм: pro et contra

Панпсихизм – интересная гипотеза о роли сознания в мире. Аргументы за и против панпсихизма, представленные в этой статье, не дают оснований окончательно его принять или отклонить.

Ключевые слова: панпсихизм, панэкспириентализм, емерджентизм, сознание, аргумент.

Drozдова T. O. Panpsychism: pro et contra

Panpsychism is an eminently sensible view of the world and its relation to mind.

In this article arguments which do not give the grounds to accept it are presented or to reject

Keywords: panpsychism, emergentism, consciousness, panexperientialism, argument.